

Sakymo ir rašymo sąveika **Broniaus Radzevičiaus romano** *Priešaušrio vieškeliai* pirmoje dalyje

Anotacija: Straipsnyje siekiama perskaityti Broniaus Radzevičiaus romano *Priešaušrio vieškeliai* pirmąją dalį kaip integralų sakytinės ir rašytinės tradicijų sąveikos lauką. Pasitelkus Rolando Barthes'o *rašymo* koncepciją ir papildant ją sakytinės tradicijos tyrinėjimais, Radzevičiaus romanas analizuojamas kaip vienas pirmųjų lietuvių stambiosios prozos tekstų, leidžiančių kalbėti apie *rašymą* bartiškąja prasme. Straipsnyje skiriamos dvi *rašymo* funkcijos: pirmoji – universalizuojanti kalbą ir steigianti kolektyvinę sąmonę, antroji – kalbą individualizuojanti ir steigianti subjektą kaip atskirą psichofizinę visumą. Pirmoji funkcija siejama su sakytinės tradicijos bruožais konservuoti ir suvienodinti prasmų sistemas, antroji – su Julios Kristevos aptartu heterogeniškų reprezentacijų postulatu. Taikant šiuos teorinius konstruktus *Priešaušrio vieškeliams*, įrodinėjama, kad romane vyksta diskursyvinė kova tarp *kolektyvinio* ir *individualaus* sąmoningumo. Šios kovos rezultatas – susiskaldęs subjektas ir nuo kolektyvinio subjekto atitrūkęs *rašymas*.

Raktažodžiai: Bronius Radzevičius, rašymas, sakytinė tradicija, heterogeniškos reprezentacijos, kolektyvinė sąmonė, šizofreniškas subjektas.

Apie rašymo dviprasmybę

Literatūra yra sunkiai apibrėžiamas reiškiny, nuolat keliantis daug mokslinių diskusijų. Kaip pabrėžia Rolandas Barthes'as, modernybės laikais atsiradęs terminas „literatūra“ „slepia gana skirtingų formų, funkcijų, institutų, priešasčių, užmojų tapsmo procesą“¹. Prancūzų kritikas nesibaigiantį tapsmą sieja su *rašymu*.

1 Rolandas Bartas, „Dvi kritikos“, in: Rolandas Bartas, *Teksto malonumas*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 168.

Rašymo postulatą siūlo literatūrą matyti kaip ženklų sistemą, atsirandančią perkuriant, dubliuojant prasmę². Užrašyti – tai ne išversti patyrimo impulsus į visiems suprantamą kalbą, bet tuos impulsus transformuoti į rašto ženklų sistemą.

Anot Barthes'o, apie literatūrą kaip *rašymą* galima kalbėti tik nuo XVII a. vidurio, kai kalba sunorminama ir įspraudžiama į universalios gramatikos sistemą³. Sunorminus kalbą įkuriama abstrakti imanentinė terpė, kuri sujungia individus įsteigdama universalias sąvokas ir toms sąvokoms priskirdama universalias kalbinės raiškos formas. Universalizuota kalba tampa savotiška kolektyvinės sąmonės išraiška. Taigi Barthes'as priskiria *rašymui* funkciją gryninti prasmę, ją homogenizuoti, kalbą naudojant kaip bendrą praktiką. Ši funkcija valdo visą klasikinę literatūrą iki pat romantizmo⁴. Ir tik poromantinėje literatūroje Barthes'as išvelgia *rašymo* funkcijos skaidymąsi: kalbos universalumas patiria krizę ir įsigali *rašymų įvairovė: užrašoma* prasmė tampa taki, neapčiuopiama, anonimiška, nuolat atsinaujinanti⁵. Vis dėlto Barthes'o literatūros kaip *rašymo* teorijoje lieka neaišku, kas vyksta iki nubrėžtos 1650 m. ribos? Kodėl net ir įsišėlus *rašymų įvairovės* stichijai klasikinės literatūros vertybės ir hierarchijos lieka tokios gajos?

Postruktūralistinė *rašymo* teorija, sujaukdama literatūroje vykdomos reprezentacijos mechanizmą, palieka tam tikrą spragą: ji neaktualizuoja sakininės tradicijos vaidmens literatūrinėje komunikacijoje. Privilegiuodamas *rašymą*, Barthes'as pirmiausia orientuojasi į modernią literatūrą, ją siedamas su *rašymu*, o klasikinę – su kalbėjimu: „[r]ašymą nuo kalbėjimo skiria tai, jog pirmasis visada atrodo simboliškas, intraversiškas, aiškiai atsisukęs į paslėptą kalbos tėkmę, tuo tarpu antrasis yra vien tuščiavidurių ženklų trukmė, kurių tiktai pati eiga tėra reikšminga.“⁶ Bet Barthes'as neatkreipia dėmesio, kad *kalbėjimas* moderniam diskurse nėra tapatus *kalbėjimui* sakininėse tradicijose. Modernybėje *kalbėjimas* jau paveiktas rašytinės tradicijos ir virtęs abstrakčių sąvokų žaismu, o žodinėse tradicijose jis grindžiamas konkretumu ir sąsajomis su gyvenamuoju pasauliu⁷. *Rašymas* kaip iš rašto medijos atsirandanti ir istoriškai po sakymo

2 Roland Barthes, *Criticism And The Truth*, Continuum International Publishing Group, 2007, p. 38. (Čia ir kitur vertimai iš anglų kalbos mano – MG).

3 Rolandas Bartas, „Nulinis rašymo laipsnis“, in: Rolandas Bartas, *Teksto malonumas*, p. 48.

4 *Ibid.*, p. 51.

5 *Ibid.*, p. 65.

6 *Ibid.*, p. 30.

7 Walter Ong, *Orality and Literacy*, London and New York: Routledge, 2002, p. 48–49.

einanti funkcija negali būti mechaniškai atskirta nuo sakymo funkcijų žodinėse tradicijose. Barthes'o išskirtos klasikinės literatūros dominantės⁸, kurias jis sieja su *rašymo* pirmosios funkcijos įsteigimu, genetiškai siejasi su sakytinei tradicijai būdingais tradicionalumu, objektyvumu, polinkiu konservuoti⁹. Siekiant išsilaisvinti iš bartiškosios metaforikos mistikos ir aiškiau suvokti literatūrą kaip *rašymą*, siūlyčiau detaliau paanalizuoti *sakomo* transformacijos į *rašomą* procesą.

Literatūra tarp *rašymo* ir *sakymo*

Barthes'o nurodytą *rašymo* pradžią kaip universalios gramatikos atsiradimą ir abstrakčios, sąvokinės komunikacinės terpės įsteigimą sakininės tradicijos tyrinėtojai nukelia gerokai anksčiau – į VIII a. pr. Kr., kai graikai pradeda naudoti alfabetą ir sakininę tradiciją ima keisti rašytine¹⁰. Tuomet vietoje daikto ir žodžio tapatumo įsteigiamos abstrakčių sąvokų sistemos. Kitaip sakant, gyvenamojo pasaulio vienovę ima reprezentuoti ne žodžiai-daiktai, o loginiai konstruktai. Kaip teigia sakininės tradicijos tyrinėtojas Walteris Ongas, „sakininis žodis nušviečia sąmonę artikuliuota kalba, jis pirmasis suskaldo subjektą ir predikatą ir tada juos vėl sujungia, kartu jungdamas žmones į bendruomenę“¹¹, o rašto medijoje tas vienovės steigimo principas taip pat išlaikomas, bet realizuojamas daug sudėtingesniais mechanizmais: raštas „sukuria ne tik padalijimą ir susvetimėjimą, bet ir aukštesnio lygmens vienovę. Jis intensifikuoja savęs suvokimą ir skatina sąmoningumą“¹².

Raštas, skatindamas sąmoningumą, sukuria subjektą, t. y. individą, gebantį iš kolektyvinių kalbos formų tirštumos suformuluoti savo tiesą¹³. Sakininėse

8 Objektyvumas (akivaizdžių tiesų, žmogiškų vertybių, amžinųjų idėjų reprezentavimas), geras skonis (universaliais laikomų etinių ir estetinių kriterijų gynyba), kalbos tyrumas (tam tikrų kalbėjimo būdų, pavyzdžiui, žargono vengimas), asimbolija (kultūrinėje patirtyje kodifikuotų simbolių reikšmių ir žodžio galimybių įgyti įvairias prasmines kombinacijas ignoravimas). Žr.: Roland Barthes, *Criticism And The Truth*, p. 4–16.

9 Walter Ong, *op. cit.*, p. 40–42.

10 Erick Alfred Havelock, „The Alphabetic Mind: A Gift of Greece to the Modern World“, *Oral Tradition*, No. 1/1, 1986, p. 134.

11 Walter Ong, *op. cit.*, p. 174.

12 *Ibid.*

13 Erick Alfred Havelock, *op. cit.*, p. 138.

tradicijose nekvestionuojama ir absoliuti tiesa, globojama protėvių puoselėjamų tradicijų, virsta subjekto protu kuriamu konstruktui. Kartu su raštu subjektas įmetamas į žaidimo abstrakčiomis sąvokomis lauką: pasaulis pradedamas organizuoti ne aplink dievybių kontroliuojamą žodžių ir daiktų tvarką, bet aplink abstrakcijomis virtusias sąvokas: gėris, teisingumas, tiesa nebėra personifikuoti dievai, o analizuojamos sąvokos¹⁴.

Anot Ericko A. Havelocko, atsiradus aktyviam sprendžiančiam mąstymui, atsiranda ir įrankiai, leidžiantys ideologizuoti pasaulį, t. y. kontroliuoti komunikaciją:

Galia kyla iš rašytinės komunikacijos mechanizmų. Komunikacija nėra tik minčių instrumentas; ji pati kuria mintis. Alfabetinė komunikacija, o tai reiškia rašytinė komunikacija, sukūrė mąstymo modelį, kuris permodeliuoja dinamiškos kasdienės patirties tėkmę į teiginius. Tai įteisina konceptualią įvykių, vykstančių aplink mus ir mumyse, analizę ir teikia galimybę ne tik samprotauti apie tai, kas nutiko, bet ir kontroliuoti bei keisti tai, kas nutiko. Tokia galia neįmanoma oralinėse kultūrose.¹⁵

Kadangi Barthes'as *rašymu* vadina visas prasmės steigimo praktikas, tai ir rašto medijos inspiruotas abstraktaus mąstymo procedūras galima įvardinti *rašymo* terminu. Su raštu atsiradęs abstraktus protas, sutraukiantis tikrovės dinamiką į loginius sprendinius, ir globoja pirmąją *rašymo* funkciją – manipuliuojant sąvokomis homogenizuoti prasmę ir universalizuoti kalbą.

Tačiau tiek paskutiniame sakinyje išsakytoje išvadoje, tiek pateiktoje Havelocko citatoje juntamas sakytinės tradicijos kaip „natūralaus“, „gyvo“ santykio su pasauliu romantizavimas. Prisiminkime Ongo mintį, kad sakymas pirmasis suskaldo subjektą ir predikatą. Taigi sakytinis žodis jau yra intelektinis konstruktas, pavergiantis individo patirtį ir ją verčiantis ženklų sistema. Kyla klausimas – kodėl Havelocko nurodyta manipuliacinė galia neįmanoma sakytinėje tradicijoje? Kaip jau matėme, Barthes'as, klasikinę literatūrą įvardindamas kaip universalio- mis kalbinėmis formomis manipuliuojančią ir prasmes suvienodinančią ideolo- ginę sistemą, jai priskiria žodinei tradicijai būdingus bruožus. Akivaizdu, kad galia diktuoti žinojimą rašto tradicijoje yra suaktyvinama, bet toji galia būdin- ga ir žodinės tradicijos bendruomenėms: sakytinės tradicijos bendruomenėse

14 *Ibid.*, p. 137.

15 *Ibid.*, p. 138.

individai save suvokia absoliučiai susitapatindami su pasakymu – su turiniu, įsteigtu atskyrus subjektą ir predikatą, t. y. racionalizuojant gyvenamą tikrovę.

Ongas kritikuoja postmodernias *rašymo* teorijas, ragindamas apie praeitį kalbėti ne moderniu žodynu, ne savo paties pasigamintais konceptais, bet pačios praeities kategorijomis¹⁶. Vis dėlto toks raginimas atrodo sunkiai įgyvendinamas, reikalaujantis kone transcendentinių mokslininko galių. Apskritai žodinė tradiciją laikyti „natūralesne“ komunikacijos forma, kuriančia glaudesnę ryšį tarp daiktų ir žmonių nei rašytinė tradicija, nėra pagrįsta. Sakytinių bendruomenių vienovę neišvengiamai lemia tai, kad egzistuoja diskurso tvarka, kuria neabejoja nė vienas bendruomenės individas. Sunkiai realizuojamą Ongą raginimą „kalbėti praeities kalba“ labai tiksliai pakomentuoja gana literatūriškai skambanti Maxo Horkheimerio ir Theodoro W. Adorno mintis:

Kai tik istorijoje pasirodo kalba, jos ima mokyti žyniai ir burtininkai. Kas įžeidžia simbolius, tas dangiškų jėgų vardu perduodamas žemiškomis jėgoms, kurių atstovais pašaukti būti visuomenės organai. Kas buvo anksčiau, skendi tamsoje. [...] Neidentišką, ištirpstančią maną žmogus prievarta materializuoja ir padaro ją konsistencišką. Netrukus kiekvienoje vietoje burtininkai apgyvendina jos emanacijas ir sakralinių ritualų įvairovę pajungia sričių įvairovei. Plėtodami dvasinį pasaulį ir jo savybes jie didina savo profesines žinias ir savo galią.¹⁷

Perfrazuojant Adorno ir Horkheimerį, „[n]eįmanoma nustatyti, kiek buvo panaudota prievartos“¹⁸ sakytinėms tradicijoms būdingai mąstymo vienovei įtvirtinti ir išlaikyti, tačiau akivaizdu, kad polinkis užkonservuoti disciplinuojančio diskurso tvarką įsteigiamas ne kartu su raštu, bet paveldimas būtent iš sakytinės tradicijos. Tuo metu, kai gimsta abstraktus protas, perimamas ir sakytinės tradicijos polinkis įamžinti prasmę universaliose kalbinėse formulėse bei steigiamas *rašymas* kaip homogeniškos prasmės kūrimo funkcija.

Reprezentacijos procesas tampa painus ir sudėtingas. Kaip jau buvo minėta, raštas leidžia individui save suvokti kaip atskirą kolektyvo dalį: pradedama ne tik akiai tikėti tuo, kas sakoma, bet ir analizuoti bei abejoti pasakymo absoliu-

16 Walter Ong, *op. cit.*, p. 162.

17 Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *Apšvietos dialektika*, Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 41–42.

18 *Ibid.*, p. 41.

tumu. Be to, vietoj kolektyvinės atsirandanti individuali sąmonė įgyja gebėjimą save matyti individualiame kūne. Kaip akcentuoja Julia Kristeva, „[s]ąmonėje uždarytos kalbančios būtybės vientisumą veikia biologija ir pojūčiai, tad mūsų psichikos aparatą sudaro ištisa virtinė heterogeniškų reprezentacijų“¹⁹. Žodinės tradicijos tyrinėjimų kontekste ši mintis reikštų, kad raštas, įsteigęs mąstymą, uždaro individą sąmonėje; nors sakininė tradicija sąmonę formuoja kaip kolektyvinį produktą, t. y. siekia ją reprezentuoti universaliomis kalbinėmis formulėmis (tą matome ir klasikinėje literatūroje), bet individas išlaisvina gebėjimą apčiuopti savo kūno ir psichikos unikalumą. Klasikinė literatūra nėra istoriškai lokalizuota epocha, ją galima apibrėžti kaip nuolat judantį konstruktą, kuris egzistuoja visose epochose. Būdama prižišta ne prie kūno, o prie sąvokos, ji yra įgijusi imunitetą dinamiškos patirties kaitai: rašytiniame pavidale užkonservuotos antikinės idėjos apie literatūrinę veiklą pasiekia ir viduramžių mąstytojus, ir renesanso humanistus, ir kitų epochų filosofus. Taip sukuriama idėjų amžinumo aura. Jos prisitaiko prie naujos istorinės tikrovės, bet išlaiko savo pamatinius principus – įamžinti prasmę ir steigti universalias hierarchijas. Kalbos problema čia neegzistuoja, nes komunikacijos sklandumą garantuoja aiškios kalbinės formulės, pripildytos universaliomis sąvokomis, kurias įprasta vadinti „vertybių“ vardu. Moderni literatūra, sukrėsdama sąvokos diktatą, tampa sąmoninga kalbos problemai ir atveria neišsenkančios polifonijos lauką²⁰.

Taigi *rašymas* perima sakymui būdingą tiesos absoliutumą ir anonimiškumą: taip, kaip sakininės tradicijos žmogus jaučia kažką didesnio nei jis pats, kažkokį gąsdinantį anonimą, valdantį jo suvokimo procesą, taip rašto žmogus jaučia sąvokos diktatą. Bandydamas conceptualizuoti savo patirtį (jutiminius procesams suteikti kalbinį kūną) individas įsivelia į sudėtingą signifikavimo procesą, kuriame bendros sąvokos grumiasi su poreikiu kalbą sinchronizuoti pagal savo kūno ritmą. *Rašymas* ima dubliuoti: jis visada linkęs homogenizuoti ir kartu nuolat derinasi prie kintančios individualios patirties, destabilizuodamas

19 Julia Kristeva, *Maišto prasmė ir beprasmybė: Psichoanalizės galios ir ribos*, Vilnius: Charibdė, 2003, p. 24.

20 Skirtingi kritikai siūlo modernią literatūrą matyti kaip problemą. Michailas Bachtinas tai vadina *heteroglosija*, Kristeva – *intertekstualumu*, Barthes'as – *rašymų įvairove*. Visi šie teoretikai turi omenyje kalbos viduje slypintį heterogeniškumą, kuris griaua unifikuojančios sąmonės primetamas reprezentacijos taisykles. Ne idėjų sklaida, bet kalbos polifoniškumas tampa literatūros objektu.

universumus ir nuolat kurdamas naujas prasmes. Procesas tampa dar painesnis, nes kartu su sąmoningu save reflektuojančio subjekto gimimu modernybės laikais prasideda tiesos individualizavimas – tiesa iš amžinai darnios ir stabilios dievų ir protėvių sferos nukeliama konkrečiam individui – autoriui. Autorius yra paženklintas ta pačia *rašymo* dviprasmybe: jis yra tas, kuris suvienodina prasmę ir tvirtina hierarchijas, bet kartu ir tas, kuris gali ieškoti personalinės kalbos patirčiai konceptualizuoti.

Autorius kaip diskurso funkcija

Kaip jau supratome, sakytinėje tradicijoje veikia autonomiškas anoniminis diskursas, pasireiškiantis užkonservuotomis kalbinėmis formomis²¹. Autorius čia yra tas, kuris pristato tekstą, kitaip sakant, tas, kuris kolektyviniam turiniui suteikia išraišką. Turinys priklauso kolektyviniam anoniminiam diskursui, dievų ir protėvių sferai²². Taigi kalbantysis kaip autorius neperteikia savo tiesos, jis įvardija tai, kas patikrinta laiko ir įtvirtinta kaip visuomeninė norma. Rašto tradicijoje autorius gauna daugiau galių: anot Ong, kūryba, kaip ir sakytinėje tradicijoje, išauga iš sąmoninių šaltinių, tačiau autorius kontroliuoja ne tik išraišką, bet gali tekstą matyti kaip savo paties įsteigtą baigtinę reikšmių sistemą²³.

Michaelis Foucault daro panašias, bet radikalesnes išvadas: autorius yra „tam tikras funkcinis principas, kuriuo remiantis mūsų kultūroje apribojama, atmetama ir atrenkama – žodžiu, trukdoma grožinės literatūros laisva cirkuliacija, laisva manipuliacija, laisva kompozicija, dekompozicija ir rekompozicija“²⁴. Autoriui palikdamas „sąmoninius kūrybinius šaltinius“ Ongas neatkreipia dėmesio, kad kalbinės formos, kurias autorius naudoja individualiai patirčiai įkalbinti, neišvengiamai yra diktuojamos išorinių diskursų. Sakytinėje tradicijoje autorius veikė kaip anoniminė jėga, ateinanti iš dievų ir protėvių sferos ir apsireiškianti per kalbėtoją kaip mediumą (tai būdinga klasikinei literatūrai), o modernios literatūros tradicijoje, įkvėptas subjektyvistinės filosofijos individualizmo, rašan-

21 Walter Ong, *op. cit.*, p. 77.

22 *Ibid.*, p. 96.

23 *Ibid.*, p. 145.

24 Michael Foucault, „Kas yra autorius“, *Metai*, 1992, Nr. 9–10, p. 139.

tis individas bando save įsteigti kaip unikalų tiesos šaltinį. Anot Foucault, nuo XVIII a. pastebima, kad literatūriniame diskurse intensyviai pradedama ieškoti individo, kuriam galima priskirti parašytus tekstus²⁵, kol galiausiai sukuriamas autoriaus personažas ir kūrinio figūra²⁶. Susiejus Foucault ir Ongo samprotavimus galima daryti prielaidą, kad moderni literatūra, linkdama į individo vidinių paslapčių paieškas, perduoda sakinio žodžio visuotinumą ir absoliutumą autorinei tiesai. Prasmės šaltiniu tampa ne dievai ar protėviai, o mąstantis ir rašantis subjektas – autorius. Tačiau autorystė yra steigiama ne individo kaip autentiškos patirties, o individo kaip diskurso tvarkos globojamo subjekto.

Apibendrinant straipsnyje kuriamą teorinį modelį, reikėtų užbėgti už akių galimiams nesusipratimams, kad vaikantis madingų postmodernių teorinių postulatų iš literatūros atimama jos esmė – žmogiška patirtis. Konstruojamame modelyje individuali tikrovės patirtis ne neigiama, bet akcentuojama, kad ją įžodinančios kalbos formos neišvengiamai valdomos dirbtinių intelektualinių konstrukčių. Ir šis patirties apdorojimo procesas nėra tik modernybės kūrinys: jis paveldėtas iš sakininės tradicijos, kurioje individualumo sklaida buvo kontroliuojama anoniminės aukštesnės galios, grėsmingai vadintos dieviška tvarka. Modernybė, galutinai įtvirtindama rašytinę tradiciją, tą tiesą išskaido į filosofinių, moralinių, estetinių ir aksiologinių sistemų diskursus, literatūrą paversdama jų koliažu, o literatūriniam rašymui priskirdama iš sakininės tradicijos ateinančią unifikavimo funkciją – skirtingus diskursus jungti į vienovę. Save ir tikrovę analizuoti (steigti prasmę) gebantis individas pristatomas kaip tos vienovės autorius. Tačiau autorystė įsteigiama ne individualių patirčių, o pačiam individui neįjuntamų galios mechanizmų, kontroliuojančių patirties įkalbinimo galimybes. Abstrakčios sąvokos – gėris, tiesa, prasmė – tampa naujomis dievybėmis, rašytinės reprezentacijos riboženkliais. Individas įtraukiamas į konceptualizacijos erdvę: jį apibrėžia ne tik paklusimas konkreitiems pasakymams, bet ir įsipareigojimas įsisavinti minėtų sąvokų turinį ir pagal jį konceptualizuoti savo kūną. Ši transformacija esminga literatūrai: ilgą laiką suvokta kaip mimezė, ji pradedama suvokti kaip savianalizė. Modernioje literatūroje atsiranda sąmoningumas sau kaip sąmonėje (dirbtiname loginiame konstrukte, apkabinėtame universaliomis sąvokomis) uždarytam kūnui. *Rašymas* iš sakininių formų yra paveldėjęs polinkį

25 Michael Foucault, *Diskurso tvarka*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 19.

26 *Ibid.*, p. 43.

užkonservuoti vienovę, bet kartu paženklintas kūno ir psichikos heterogeniškumo, kuris prasmę nuolat destabilizuoja, skaido ir daugina. Su rašto medija įsteigta abstrakti kalba, susidurdama su individualumo heterogenija, *rašymą* pavėrčia nesibaigiančiu vienovės ardymo ir konstravimo procesu.

Priešaušrio vieškelių rašymo strategijos

Apžvelgus straipsnyje konstruojamą teorinį modelį neabejotinai kyla klausimas: kaip šios abstrakčios idėjos gali būti panaudotos literatūros kūrinų interpretacinėje praktikoje? Ar jis gali būti funkcionaliai pritaikytas lietuvių literatūros procesams analizuoti?

Kad šis modelis negali būti tiesiogiai perkeltas lietuvių literatūros istorijai, akivaizdu vien pažvelgus į išskirtas datas. Lietuva iki pat XIX a. vidurio buvo feodalinis kraštas, neturintis nei atskiros valstybės statuso, nei bendrinės kalbos. Tad apie 1650 m. kaip *rašymo* atsiradimo datą kalbėti būtų nepagrįsta. O ir XIX a. *rašymų įvairovės* pradžia laikyti tikrai negalima. Kaip studijoje *Sakymas ir rašymas: Kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* teigia Vytautas Ališauskas, „bendrijos ir individo neskyrimas Lietuvoje šneka ilgai“²⁷. Nors XVII a. viešajame LDK diskurse ima reikštis individualizmo ženklai, rodantys, kad „Lietuva tuo metu jau žengė į moderniosios Europos vertybių pasaulį, iškeliantį individą virš anoniminės papročio stichijos ir tapatumą susiejantį su asmeniniais apsisprendimais“²⁸, apie literatūros modernėjimą kalbėti dar tikrai negalime. Ališauskas, analizuodamas „oficialiuosius“ tekstus, tiksliai atskleidžia, kaip rašytinė kultūra transformuoja religinę savimonę, tačiau literatūrinio diskurso procesai vyksta kitu ritmu.

Žvelgiant į lietuvių literatūros istoriją pagrįstai galima teigti, kad „bendrijos ir individo neskyrimas Lietuvoje šneka“ daug ilgiau nei XVII a. Natūralu, kad dėl nuolatinių istorinių grėsmių visa intelektualinė literatūrai energija nukreipiama tautos charakteriui formuoti ir poetizuotoms istorinėms vizijoms kurti. Intencija vienyti bendruomenę lemia, kad lietuvių literatūra ilgą laiką rėmėsi sakytine

27 Vytautas Ališauskas, *Sakymas ir rašymas: Kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Aidai, 2009, p.100.

28 *Ibid.*, p. 104.

tradicija, todėl iki pat XX a. pabaigos gajus polinkis kurti tautą konsoliduojančius prasminius modelius. Ir tik XX a. pabaigoje *rašymas* praranda sakininės tradicijos perduotą galią homogenizuoti bei konservuoti ir įgyja daugiskaitinį *rašymų įvairovės* pavidalą. Pagal čia siūlomą teorinį modelį galima teigti, kad tuomet literatūra pereina į modernią situaciją ir tampa jau ne turinio, bet kalbos problema. Tokią hipotezę patvirtina Broniaus Radzevičiaus romanas *Priešaušrio vieškeliai*.

Radzevičiaus romanas – bene pirmasis kūrinys lietuvių literatūroje, kuriam aktualizuojamas subjekto ištraukimas į *rašymo* procesą. Įprastai šis kūrinys daugiausia vertinamas iš egzistencialistinės perspektyvos²⁹. Dainius Vaitiekūnas aktualizavo pasakojimų paradigmu kaitą ir autoriaus funkcijos sudėtingumą³⁰, tačiau jo tyrimas apsiriboja daugiau struktūralistine perspektyva: kryptama į autorinės intencijos išstruktūrinimą ir ignoruojama, kad tą struktūrą jau pirmoje dalyje ima klibinti susidvejinusios *rašymo* funkcijos, ne transformuojančios autorinės funkcijos veiklą, bet steigiančios dvi skirtingas autorines funkcijas. Dalia Satkauskytė monografijoje *Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*³¹ Radzevičiaus romane skleidžiamą subjektyvumą labiau analizuoja individualumo, t. y. asmeninės tvarkos, reprezentuojamos kūrinyje steigiamą asmeninių vertybių sistema, požiūriu. Subjektas čia suvokiamas kaip vidinių egzistencinių patirčių visuma. Iš panašios perspektyvos *Priešaušrio vieškelius* jau yra analizavęs Arvydas Šliogeris³², pirmą dalį siejęs su klasikine, harmoninga būtimi, o antrąją matęs kaip modernią literatūrą užvaldžiusio naiviojo jusliškumo stichiją. Filosofas ignoruoja, kad ir „klasikinė“, ir „moderni“ būtis yra rašto sąmonės įsteigti abstraktūs sąvokiniai konstruktai, savaip represuojantys patirtį, todėl nė vienas negali būti vadinamas autentiškesniu ar harmoningesniu.

29 Apie dominuojančias B. Radzevičiaus kūrybos refleksijos kryptis plačiau: Mindaugas Grigaitis, „Broniaus Radzevičiaus romanas *Priešaušrio vieškeliai* ontologinės hermeneutikos perspektyvoje“, *Colloquia*, Nr. 26, p. 70–71.

30 Žr. Dainius Vaitiekūnas, *Pasakojimas Broniaus Radzevičiaus „Priešaušrio vieškeluose“*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004; Dainius Vaitiekūnas, „B. Radzevičiaus *„Priešaušrio vieškeliai“* ir modernumo paradigma“, in: *Komparatyvistika šiandien: Teorija ir praktika*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2000, p. 146–149.

31 *Dalia Satkauskytė, Subjektyvumo profiliai lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

32 Arvydas Šliogeris, „Radzevičius: egzistencinis išėjimo dokumentas“, in: *Arvydas Šliogeris, Sietuvos: Eseistikos rinktinė*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 213–243.

Aptartose studijose neatkreipiamas dėmesys, kad subjekto savikūrą valdo ne asmeniniai jo pasirinkimai, o išoriniai diskursai. Kitaip sakant, diagnozuojant, koks subjektas yra, neieškoma atsakymų į klausimą, kaip tas subjektas įsteigiamas, nors romane tiek struktūros, tiek personažų kalbos, tiek autorinės funkcijos lygmenyse nuolat juntamas nepasitikėjimas kalbiniais konstruktais, į kuriuos spraudžiamas rašančiojo individualumas. Šio straipsnio prieiga kiek kitokia nei aptartų studijų: subjektas čia suvokiamas ne kaip autentiška asmenybė, bet kaip diskurso tvarkos produktas, įsteigtas individualumą įtraukiant į universalizuotas kalbos formules.

Kartu su kolektyvinės bendruomenės nykimu mažėja ir sakytinės tradicijos įtaka: konservuojančiai ir unifikuojančiai *rašymo* galiai slopstant, literatūra virsta heterogeniškomis reprezentacijomis persmelktu *rašymu*. Radzevičiaus romanas fiksuoja kolektyvinės bendruomenės nykimą, bet fiksacija atliekama ne realizuojant asmeninę biografinio autoriaus intenciją reprezentuoti egzistenciją kaip asmeninės tikrovės tvarką, o pačią egzistencijos sąvoką atskleidžiant kaip individualumą apdorojančios kalbos tvarkos konstrukta. Radzevičiaus romano antrąją dalį jau esu aptaręs kaip rašto sąmonės subjekto bandymą kalbą paversti savasties identifikacijos priemone³³. Pirmoji dalis minimame straipsnyje liko nepaliesta, nes tai visai „kitos tradicijos“ tekstas. Antroje dalyje dominuoja *rašymas* kaip subjekto steigimo būdas: individas save ir visą gyvenamą tikrovę analizuoja ir siekia užrašyti, o pirmoje dalyje link pasakojimo uždarymo rašte einama pamažu. Pradedama nuo kaimo aprašymo, po to orientuojamasi į vieną giminę, šeimą, kol visas pasakojimas sukoncentruojamas į vieną subjektą – Juozą Daukintį. Taigi ši dalis gali būti skaitoma kaip individo vadavimosi iš kolektyvinių formulių į individualizuotą *rašymą* istorija. Straipsnyje siekiama parodyti, kaip lietuvių prozoje gimsta ne tiek savo egzistencijai sąmoningas (tą pradėjo Vincas Mykolaitis Putinas romanu *Altorių šešėly*), kiek savo paties įsisteigimui sąmoningas subjektas.

Pačioje *Priešaušrio vieškelių* struktūroje juntamos dvi subjekto atsiradimo strategijos. Pirmojoje subjektas yra tas, kuris identifikuojamas bendrose kalbos formulėse – toks subjektas įsteigiamas sakytinei tradicijai artimo autoriaus kaip protėvių ir dievų vardu kalbančio mediumo, romane realizuojančio save

33 Žr. Mindaugas Grigaitis, „Broniaus Radzevičiaus romanas *Priešaušrio vieškeliai* ontologinės hermeneutikos perspektyvoje“, *Colloquia*, Nr. 26, p. 62–77.

per visažinio pasakotojo figūrą. Jo steigimo būdas yra *pasakojimas*. *Pasakojimu* straipsnyje vadinama homogenizuojanti *rašymo*³⁴ funkcija, valdoma sakininės tradicijos steigiamo autoriaus-pasakotojo. Autorius-pasakotojas – tai dievų ir protėvių žinojimo, absoliutaus ir visa apimančio, apsiareiškimas, subjektą steigiantis kaip neatsiejamą kolektyvo dalį, neturinčią individualios sąmonės ar asmeninės kalbos – ir jo sąmonė, ir kalba yra sustingusi universaliose formulėse. Antroji strategija – *rašymas* – apčiuopiama epizoduose, kur autorius atsiskleidžia kaip individualizuotos tiesos kūrėjas: naudojant aktyviai save analizuojančio personažo figūrą konstruojamas nuo kolektyvo atskilęs subjektas, rašantis savo tapsmo subjektu istorijas. *Rašymo* terminas vartojamas kalbant apie skaidančią ir nuolatinį individo tapsmą subjektu fiksuojančią kalbos procedūrą. Jo steigiamas *autorius* – tai savo tapsmui sąmoningas subjektas, suvokiantis save kaip atskirą psichofizinį tapsmą ir ieškantis individualios kalbos tam tapsmui fiksuoti. Tokį skirstymą diktuoja ne tik pasirinktas teorinis modelis, bet siūlo ir pats Radzevičiaus romanas. Juozas Daukintis centrine figūra tampa būtent tada, kai pradeda lankyti mokyklą: nekritišką kolektyvinės bendruomenės sąmoningumo formulių įsteigto individo santykį su aplinka pakeičia intelektualinė pozicija, siekianti aiškiai atsakyti į klausimą *kas esu aš? Pasakojimas*, kruopščiai konstravęs vieningos bendruomenės modelį, praranda konsoliduojančią galią ir virsta nuolat subjektą ardančiu ir perkuriančiu *rašymu*. Toliau bus bandoma detalios atsekti *pasakojimo* transformacijos į *rašymą* vyksmą.

Pasakotojas kaip kolektyvinės sąmonės valia

Prieš pradėdamas analizę prasminga aptarti, kokią vietą kuriamame teoriniame modelyje užima Radzevičius kaip realiai gyvenęs individas, savo patirtį transformuojantis į romano formą. Šliogerio įvardinti du būties modeliai atspindi du dominuojančius diskursus, kurie tą patirtį ir ima organizuoti: agrarinė sankloda ir moderni romantinė literatūros tradicija. Tai, ką „išgyveno“ konkretus individas Bronius Radzevičius, virsta kalbiniais konstruktais, kurie komunikatyvūs tampa tik apdoroti pagal patirčiai išoriškų diskursų įsteigtas universalias reikšmių sistemas.

34 Kaip minėta, *rašymas* yra bet kokia prasmės steigimo procedūra, susijusi su universaliais sąvokiniais modeliais, todėl *pasakojimą* taip pat galima vadinti *rašymu*.

Kaip jau supratome, pirmoji tokia sistema – tai agrarinės sanklodos konstruojamas sąmoningumas, įsikūnijantis autoriaus-pasakotojo figūroje, subjektą steigiančioje pagal pirmąją anksčiau nurodytą strategiją. *Rašymas* čia įgyja sakytinei tradicijai artimo *pasakojimo* pavidalą ir linksta į pirmąją savo funkciją – homogenizuojant prasmes kurti vientiso pasaulio vaizdinį.

Priešaušrio vieškeliai pirmoje dalyje intensyviai veikia visažinis autorius-pasakotojas, kuris tarsi žynys visa aprėpiančiu žvilgsniu peržvelgia užpelkiečių gyvenimus ir nustato pasaulio tvarką bei ribas:

Tylus, vienodas atrodo užpelkiečių gyvenimas. Glusčioja jis prie galulaukės akmenų, miškelių, skardžių, stabčioja prie skaidrių kaip akis ežerėlių, upių, papievių. Gyvenimas – nelyginant tūkstančius kartų mindžiotas laukas. Užpelkiečiai nė įsivaizduoti savęs negali kitaip: vis regi tų pačių galulaukių, trobesių, kelių, miškų ir kalnelių fone. Su medžiais, akmenimis, ūkio padargais, gyvulėliais, trobesiais čia susigyvena kaip su artimųjų buvimu, kaip su veidais, kurie šmėščioja šaukti ir nešaukti. Talpi ir tvari jų atmintis: joje giliai įsirėžia menkiausios detalės, gestai. Mirusiųjų vardai ir gyvenimai nuolat čia atsikartoja, atsišaukia iš gūdžiausių tolumų kaip aidas besiritančiomis viena per kitą bangomis. Čia nuolat kažkas budi prie išnykstančių kartų kapo.³⁵

Autorius-pasakotojas atsiskleidžia kaip kolektyvinės sąmonės generuojamo žinojimo skelbėjas. Jo *pasakojimas* persmelktas absoliučios tiesos, įkurtos *neatmenamais laikais*: visi individai, apie kuriuos *pasakojama*, yra įsprausti į tos anoniminės, pačių subjektų sąmoningai nesuvokiamos tiesos aprėptis ir įpareigoti ją saugoti („Užpelkiečiai nė įsivaizduoti savęs negali kitaip“, „Talpi ir tvari jų atmintis. [...] Čia nuolat kažkas budi prie išnykstančių kartų kapo“). Nuolatinio *kartojimosi* ir *budėjimo* veiksmi bei neindividualizuoto kalbėjimo formos (*užpelkiečiai, jų, mirusiųjų*) suponuoja iš kartos į kartą keliaujantį, bet tvarų ir nesuyrantį kolektyvinio sąmoningumo modelį. To modelio visuotinumą pagrindžiamas pamažu į jį įtraukiant visus pirmosios dalies personažus. Kristupas Daukintis, senoji Daukintienė, Juzukas, Diržys, Mildžiai, Oškutis, Maldonis, Bernardėlis, Konstantas, Vizgirda – visi veikėjai matomi kaip individai, sufor-

35 Bronius Radzevičius, *Priešaušrio vieškeliai*, 1 d., Vilnius: Vaga, 1985, p. 5. Toliau cituojant iš šios knygos pateikiama santrumpa P ir puslapio numeris.

muoti per amžius nugludintos kolektyvinio mentalumo tvarkos. Patys jie nebylūs, apie juos sužinome tik iš *pasakojime* pristatomų veiksmų ir *pasakotojo* tam subjektui priskirto santykio su pasauliu:

Juodka matė šlapioje lovelėje po skudurais besivartančią mažą, išdvisusią būtybę – visa degė iš karščio; matė, kaip skarmaluota motina pasilenkė prie patalų, paseilino skudurinį žinduką ir įgrūdo karščiuojančiam vaikui į burną; matė keturias mergaites, pamėlusiais pirštais lupinėjančias bulves; matė jų apšausias, tabaluojančias po suolu kojas – keturios poros alkanų akių įsmigo į vyrus, nulydėdamos iki virtuvės, kur motina maiše arkliašūdzių ėdalą kiaulėms. Ne moters akys ten pasitiko vyrus, o pilka tuštuma, grynas nuolankumas, pašvinkusio guolio tvaikas. Purvas, purvas. Visas jos gyvenimas, rodės, atsispaudė tose akyse. Ruduo, ruduo be prošvaisčių. Judėjo krutėjo lyg prisukta, viską darydama vien rankomis, pati tame gyvenime nė nedalyvaudama. O buvo visai nieko mergina kadaise. Juodka dar pusbernis buvo, kai ji vakaruškose sukosi. (P, 34)

Cituotame epizode apie girtuoklio ir nevalos Oškučio žmoną subjekto sąmonė yra sulydyta su aplinka: moteris nemato savęs ir savikūros procese nedalyvauja – ji tėra pasyvus veiksmų, poelgių ir aplinkybių suformuotas subjektas. Be abejo, pasyvumą čia galime suvokti kaip egzistencinės tuštumos implikaciją, tačiau ir žvelgdami iš šios perspektyvos turime diagnozuoti, kad ne pats kalbantis subjektas save signifikuoja tokiu kalbiniu konstruktą, o autorius-pasakotojas tokį jį steigia. Atgrasios aplinkos aprašymu kuriamas atgrasus, kolektyvinės „tvarkingo gyvenimo“ normos neatitinkantis subjektas.

Oškučio žmonos kaip „nedarnos subjekto“ konstravimo principas tik patvirtina, kad *pasakotojas* uzurpuoja visų individų sąmoningumą ir subjektyvumą modeliuoja pagal kolektyvinės sąmonės nustatytą prasmų sistemą, kurioje pats subjektyvumas kaip individuali patirtis neegzistuoja, nes visi subjektai įjungiami į tą pačią amžių nugludintą gyvenimo programą, kurioje nėra vidinės paslapties ar užslėpto individualaus turinio, kurioje viskas sustyguota ir nulemta ne asmeninių pasirinkimų ir veiksmų, bet gamtos ir istorijos. Tad nenuostabu, kad tiek Oškučio žmonos, tiek Daukintienės personažai, iš autoriaus-pasakotojo siūlomos perspektyvos egzistencinio prasmingumo aspektu atrodantys nelygiaverčiai, steigiami kaip savo gyvenime nedalyvaujantys, aplinkoje paskendę ir anonimiškai likimo galiai pavaldūs subjektai:

Šit ir dabar senajai rodosi, kad saulė staiga slystels žemyn – kodėl tokia baikšti jos glamonė? – ir stos amžinoji naktis. Naktis ir speigas, užgniaužiantis visa, kas gyva. Ji vis dar grėžia veidą į šviesą, bet jaučia, kad juo jau slenka šešėliai. Bet kodėl taip tylu liko pirkioje? [...] Tegu traukiasi nuo jos ir tas paskutinis spindulys, nesvarbu. Ji sukteli galvą šalin, ir staiga ją visą užlieja šviesa. Saulė, visą pusdienį viliota, šaukta saulė, kuri baikščiai, trumpu žingsneliu artėjo, brido pas ją per begalinius sniego laukus, staiga atsiduria prie jos, visą užlieja, ji pasitempia, ranka kaip paleistas daiktas nukrinta nuo lovos krašto, atsignaužia kietai suspausti pirštai... Lengvas atsidūsėjimas... (P, 243)

Kolektyvinio žmogaus tapatumą su savo aplinka steigiantis *pasakotojas* Daukintienę pristato kaip tipišką žodinės kultūros subjektą: pasakojant apie ją nėra abstrakčių sąvokų, kalba grįsta personifikacijomis. Simboliškai siejant saulės ir moters gyvenimo ciklus aktualizuojamas susiliejimas su aplinka ir praeities kartomis: gyvenimo laikinumas su paskutiniu saulės spinduliu perleidžiamas amžinam gamtos ciklui. Žodžiai čia yra ne minčių fiksavimo priemonė, ne individualaus pasaulėvaizdžio įprasminimas, o tik įvykiams suteikta verbalinė forma, kurią turiniu užpildyti geba vien gamtos ir istorijos globojamomis tiesomis disponuojantis *pasakotojas*: „Istorijos ratas apsisuka ir atgal nesugrįžta, bet žmonių likimai neretai pasikartoja, nors, kaip mėgsta sakyti Konstantienė, gal iš tikrųjų nėra po saule nieko amžina“ (P, 226). Nors nuskamba dvejone amžinumu, bet ji siejama pirmiausia su nenuspėjama gamta ir istorija: „[...] ta pati kūrėja gamta dar ilgai darbuosis iš atminties, kaip darbuojasi nuo šios giminės atsiradimo, pavaldi atsinaujinimui bei kaitai, tuo pačiu iš nepastovumo ir maišaties išsaugodama vieną kitą bruoželį kaip brangią relikviją“ (P, 225–226). Pasakotojas veikia kaip didysis prasmės šaltinis, maitinamas istorijos ir gamtos versmių.

Ne tik subjekto sąmoningumas sau kaip individualiai *psychė*, bet ir sąmoningumas savo kūnui įtraukiamas į kolektyvinio mentalumo modelį. Toks kūno kolektyvizavimas aiškiausiai matyti epizode, kai giminės aiškinasi, į ką panašus Juozas Daukintis:

Paskui [...] visų akys kažkodėl nukrypsta į Juzuką – į ką jis panašus? Į tėvą, motiną ar senelius? [...]

– Tai į ką gi jis panašus? – ryžosi pagaliau paklausti Vizgirdienė.

– Į ką?! Nagi maišytas! – atšovė Konstantienė. – Motinos giminę kur padėjot?! [...]

– Nosis, antakiai, lūpos, kakta – kieno gi visa tai? – nesiliovė ji. – O ausys, va šitas išlenkimas, iš kur, klausiu aš jus? – Ir taip timptelėjo vaiką už ausies, lyg jis būtų kokią šunybę iškrėtęs. Paskui kiek ramiau, dygsniuodama siuvinį, vėl klausė: – Ar čia yra kokio panašumo į Konstantą? Arba į tėvą? O gal į senelę, sakysit? [...]

Vis tiek, – tvirtino [Konstantas – MG], – kažkokio panašumo yra!..

– Su kuo gi?! – paklausė akis nuo siuvinio pakėlusį jo patį.

Neatsilaikęs Konstantas nusileido:

– Su tėvu (kad su juo, Konstantu, nebedrįso tvirtinti), – ir ėmė dėstyti – esą motinos bruožų, bet esą ir tėvo, tėvo bruožų daugiau. – Ir iš eigasties–tiptop, būdavo, ir aš stoviu va šitaip, bet kariuomenėj, kai...

– Eik tu, pliuropale! – pasakė neiškentusi jo patį, tačiau tokia nuomone visi liko patenkinti. (P, 223–224)

Visi lieka patenkinti tik tada, kai atrandami Juzuko panašumai į savo giminę, t. y. kai jo kūnas identifikuojamas kaip kolektyvinio kūno dalis. Netgi Kristupo, giminės atsiskyrėlio, nenorinčio, kad jo sūnus būtų į jį panašus ir nekristų jo nelmtos prigimties šešėlis, kūnas signifikuojamas akcentuojant panašumą į giminę: „Jeigu kas iš šalies žvilgteltų į juos, susispietusius čia, lempos šviesoje, nustebtų: kokie jie visi panašūs. Stropiai, atsidėjus lipdytas Kristupo veidas, gremžtas, gražintas, kol visa buvo suderinta“ (P, 224). Taigi personažai cituotuose epizoduose neturi nei individualaus kūno, nei savo žodyno, galinčio juos signifikuoti. Jie neturi savo kalbos, jų frazės – tai savotiška kolektyvinė gramatika, universalių kodų kalba, grindžiama žodžio atitikimu kolektyvinės sąmonės tvarkai.

Be abejo, čia gali būti priekaištaujama, kad tokiais samprotavimais krentama į beribių abstrakcijų miglą, kuri apakina teoretiko protą ir jis nemato akivaizdaus dalyko: visi personažai čia gyvi, jie patys kalba, juda, kiekvienas gyvena savo gyvenimą – unikalų ir nepakartojamą. Iš tiesų čia neteigiama, kad personažai-subjektai yra nebyliai, bet atkreipiamas dėmesys, kad jie kalba tik universaliomis formulėmis, o jų kalbą prasmės turinio pripildo *pasakotojas*.

Formulinis kalbėjimas ypač būdingas Konstantui. Žmogaus gyvenimo procesą jis apibūdina paprasta fraze: „Senstam... Ak, senstam.“ (P, 361–362). Motinos mirtį taip pat įvardija lakoniškai: „Baigta, užgeso“ (P, 243). Konstanto kalboje fiksuojama tik tai, kas matoma, bet *pasakotojas-autorius* pasirūpina, kad tos lakoniškos pasakotojo intonacijos ir minčių komentarai neliktų nesusieti su absoliučia tiesa, ateinančia iš neatmenamų laikų:

– Sena yra šitos upės vaga, – prašneko kartą Konstantas, pasiremdamas dalgiakočiu (jie šienavo). – Jau tūkstančių tūkstančiai metų, kaip vanduo čia teka ir teka, dieną ir naktį, be atvangos, tu tik pamislyk. Tekės jis ir kai mūsų neliks... Matai, kokius kran-tus prasigrauzė, kokie skardžiai. Mano senelis dar prisimena: šito iškyšulio, kur dabar šienaujama, jo laikais nebuvo, tiesiai vanduo tekėjo... Matai, kur... (P, 360–361)

– Gervės išskrenda, – sako Konstantas. – Taigi, – šneka pats sau, – jau ruduo, už savaitės, kitos ir gruodas, – žvilgteli į kiemo klevus, į trobos stogą (kone kiekvieną rudenį jį lopo) ir vėl išžiūri į tolimas; spinduliai glosto kalvų aptakumus, medžius, trobesius, pakluonėję sukrautus padargus – pakinktai, sukiaužusi piesta, brauktuvai, arklinės šukos, rezginės... – Pailsėkim, – sėdasi ant samanoto akmens. – Šiltas, – pa-glosto jį delnu.[...]

– Jau nebe už ilgo... nebe už ilgo žiema. Nedaug ir darbų beliko, nukasim bulves, iškulsim miežius...(P, 303)

Nors Konstantas tik lakoniškai konstatuoja, pasakotojas savo komentarais ir sakinio ritmika tam suteikia universalių kalbinių modelių, įreikšminančių visą bendruomenės gyvenimą, statusą. Konstruojamas pasakojimas, kuriame upė tampa nesutramdomai bėgančio laiko personifikacija, o gervių skrydžio stebėjimas, žvilgsnis į klevą ar prisėdimas ant samanoto akmens atsiskleidžia kaip ritualiniai veiksmai, sujungiantys žmogų su gamta ir taip įtvirtinantys, palaikantys kolektyvinės būties vientisumą.

Neįmanoma nustatyti, kokios konkrečios Radzevičiaus individualios patirtys realizuojamos *Priešaušrio vieškeluose*, bet akivaizdu, kad patyrimo energijos virsmo kalbiniais konstruktais procesą pirmiausia kontroliuoja iš patriarchalinės kaimiškos bendruomenės perimta mąstymo tvarka. *Pasakojimas* persmelktas sakytinės tradicijos bruožų – lakoniška ir konkreti Konstanto kalba, glaudų santykį su gyvenama aplinka kuriantis pasakojimas apie Daukintienę ar Oškučio žmoną, visos kaimo bendruomenės būvį apibendrinantys pasažai naudojami steigti agrarinio-kolektyviniu sąmoningumu paženklintą subjektą, paklūstantį prigimties ritmui, intuityviai jaučiantį save ir kitą, gyvenantį daroje su gamta, patį gyvenimą suvokiantį su „visa savo negudria konkretybe“ (P, 399). Tačiau prisiminus Ongo mintį, kad bet koks bandymas patirčiai suteikti žodinių pavidalą suskaldo predikatą ir subjektą ir veikia kaip tikrovės konceptualizacija, autoriaus-pasakotojo veikimo aptarimą galima apibendrinti įžvalga, kad bet koks verbalinis „na-

tūralaus žmogaus“ kūrimas yra „nenatūralus“, nes patyriminę energiją apgobia sąvokiniais konstruktais ir įtraukia į diskurso tvarką. Taigi autoriaus-pasakotojo kuriamas tekstas iškyla kaip universali kalbinių ženklų sistema, sustingdanti patirties tėkmę homogeniškos kalbinės formulės, reprezentuojančiose kolektyvinį subjekto sąmoningumą.

Tarp individualumo ir kolektyviškumo įstrigęs rašymas

Kaip minėta, antrąją subjekto steigimo strategiją reikėtų kildinti iš moderniosios filosofijos ir literatūros diskurso, kuris stipriai paveikė Radzevičiaus tekstus. Pirmoje *Priešaušrio vieškelių* dalyje šalia *pasakotojo* veikia autorius, kuris pagal moderniosios literatūros diskurso tvarką steigia save analizuojantį ir savo paties kalbai sąmoningą subjektą. Siekiant aiškiau atskirti aptariamas subjekto steigimo strategijas, ankstesniame skyriuje vartotas sakinę tradiciją suponuojantis *pasakojimo* terminas. Kalbant apie antrąją strategiją, vartojamas *rašymo* terminas, kuris implikuoja kalbėjimą apie save kaip atskirą psichofizinę visumą. *Rašymas*, steigdamas sąmoningumą sau ir savo kalbai, yra prasmės kūrimo funkcija, leidžianti iš konkretaus rašančiojo individo patirties ištraukti tiesą, įrodančią to individo unikalumą. Kaip *pasakojimas* apdoroja individualią patirtį pagal agrarinės-kolektyvinės sanklodos įsteigtą mąstymo tvarką, taip *rašymas* individualumą neišvengiamai bloškia į sąvokų dimensiją. Subjektas, tapdamas sąmoningu savo buvimui, tampa sąmoningas ir sąvokos diktatui: nėra absoliučios tiesos, yra tik sąvokinis konstruktas, kuris aprėpia tik dalį patirties heterogeniškumo. Atsiradęs sąmoningumas kalbėjimo formų heterogeniškumui ir yra modernios literatūros pradžia, Barthes'o dar svadinama *rašymų įvairovė*, kurioje rašytojas išlaisvinamas nuo absoliučios tiesos diktato ir gali sąmoningai rinktis prasmės steigimo būdus³⁶. Radzevičius yra vienas pirmųjų lietuvių rašytojų, keliančių modernią kalbos problemą. Nors jo *rašymas* dar nėra sąmoningas pasirinkimas, nes juntamas sustojimas individuacijos pusiaukelėje ir susikoncentravimas į tarp kolektyvinio ir individualaus sąmoningumo įstrigusio subjekto situaciją, bet aktyviai savo

36 Barthes'as teigia: „Rašymų įvairovė yra nūdienos reiškinys, įsipareigojęs rašytoją rinktis, verčiąs formą tapti elgesiu, provokuojąs rašymo etiką“. Žr.: Rolanas Bartas, „Nulinis rašymo laipsnis“, p. 62.

patirtį ir savo kalbą reflektuojančios sąmonės veikimas leidžia *Priešaušrio vieškelius* artikuliuoti *rašymo* kategorijos kontekste.

Pirmasis epizodas, kuriame kalbėjimas praranda *pasakojimui* būdingą konsoliduojančią funkciją ir krypsta į individualų santykį su tiesa, yra Vygando Mildžiaus dienoraščių ištraukos:

...Aš tūnojau kompiutyje lyg koks prasikaltėlis, – rašė jis. – Aš buvau nuolankus ir nusizeminęs, bet vis vien kažkuo kliuvau. Man negailėjo grubių žodžių, smaigstė ant nuogo kūno etiketes, mat jiems niekas etikečių nesmaigstys, jie visuomet kažkur vidury, patenkinti savimi, jokių tobulybės nesiekia, netgi tu didžiuojasi, ir čia daug progos pasireikšti gana abejotinam sąmoju, kuris, reikia pripažinti, turi gana didelį pasisekimą. Tačiau gana širsti – nieko vis vien neperkalbėsi, nepaveiksi, tik liksi juokingas ir dar labiau apgailėtinas, – rašė jis, kreipdamasis į save čia antruoju, čia trečiuoju asmeniu. (P, 112)

Bendruomenėje, kuri neskuba niuansuoti savo patirčių, tiesiog vadovaujasi paprasta nuostata „toks gyvenimas“, atsiranda subjektas, pats pradantis generuoti prasmes ir priekaištauti bendruomenei dėl nesugebėjimo suprasti individualumo raiškos. Aš tampa kalbėjimo centru, o klausimai, „kas aš esu?“, „ką visa tai reiškia?“ tampa mąstymo ir gyvenimo pagrindu:

Tad būki palaiminta, būtie, ištvinusi šiltomis bangomis, sužėravusi mėnesienos ūkanom, šmėstelėjusi vieškelio vingy, besiverianti balta ledine šviesa debesų erčiose, virpanti šviesiam drebulyne, nuaidinti į skardžias rudenio tolumas ir vėlei sugrįžtanti, kad nukrėstum auginsius lapus, pabirtumei šerkšno blizgučiais, sustingtum šalčio rašte. Mes tik blausūs tavo šešėliai, pasmerkti vientulystei, ką mes žinom apie tave, ir ar gali mūsų balsu byloti tavo pilnatvė? Kas mes ir mūsų kūriniai prieš tavuosius?! Vieniši mes ilgimės susilieimo, susilieję geidžiame laisvės, išskirtinumo. Aš ne krimstis atėjau, ne kančios balsu norėjau šnekėti, ne ilgesiu, bet kai matau, kaip nemokama pašlovinti to, kas kelia stiebą, praskleidžia žiedą, kam nebeturime nė vardo, kaip nebegirdima gyvasties tvinksnių, jos vilties, jos kančios ar kuždesio, nyku darosi. Kaip ankšta tam, kas nori plėtotis, augti, keroti! (P, 15)

Vygandas Mildžius – gebantis save konceptualizuoti subjektas. Jo kalba pripildyta asmeninių impresijų, tačiau *rašymas* jo kalbėjime veikia ne tiek kaip

pojūčių ir biologijos signifkavimo funkcija, kiek kaip galios diktuoti pasauliui asmeninę tvarką deklaracija. Pirmoje cituotoje jo dienoraščio ištraukoje nuoroda „jokių tobulių nesiekia“ suponuoja tiesos autorizavimo procesą: totalybė ir tobulybė, kurios *pasakojime* priklausė dievams ir protėviams, tampa individo disponuojamomis sąvokomis. Jomis manipuluodamas subjektas priekaištuoja kitiems, kuriems šios sąvokos nėra aktualios. Taigi sąmonė išlaisvinama, bet ji užstringa kolektyviniams sakymams būdingose unifikuojančiose kalbos formose. Vis dar prabylama ir *mes* vardu, o būties reiškimosi procesas matomas ne per vidinius impulsus, o per išorines detales (*mėnesienos ūkana, vieškelio vingis, debesų erčia, šviesus drebulynas, rudenio tolumas*), primenančias ankstesniame skyriuje įvardintus kolektyvinio sąmoningumo riboženklis.

Ištrigimas tarp personalinės kalbos ir homogenizuoto kolektyvinio sąmoningumo intensyvėja Juozo Daukinčio tapsmo istorijoje. Tekste nuolat šmėščioja Juzuko ambicijos į individualumą: „suplėkusiai namų dvasiai vaikas priešinosi kaip įmanydamas“ (P, 156). Vaizduojant Juzuką dar nedidelį, iškeliamos pretenzijos į asmenybės statusą:

Vaikui nepatinka, kad suaugusieji atsidūsta tardami žodį „gyvenimas“, lyg čia kokia jų privilegija būtų. „Pasišnekėsim, kai mano metų sulauksi“, – sako jam tėvas. „Lyg aš dabar ko nežinočiau“, – piktinasi vaikas. „Žiogeli“, – sako tėvas. Juzukas nori spręsti apie viską dabar, nedelsdamas, tačiau, kad ir kaip protingai šnekėtų, suaugusieji tik šypteli. Kokie niekai – pasišnekėsim, kai mano metų sulauksi! (P, 206–207)

Nedrąšios, žaismingomis intonacijomis išsakytos vaiko ambicijos tapti asmenybe galų gale virsta deklaratyviomis pretenzijomis ištraukti individą iš kolektyvo ir suteikti jam individualią sąmonę:

Kam man perša beprasmybę, atsitiktinumą? Kodėl, klausiu, vienas turi ir gali būti didelis, iš visur matomas, o kitas beveik ne, trečiojo – visai kaip nėra? Kiekvieno paskirtis didelė ir svarbi, menkų antraeilių žmonių negali būti. Kas kita, jeigu jie patys save paverčia tokiems, tuomet nėra ko kaltinti, jie patys savo gyvenimą nupigina, nesigrumia dėl to, kas teisinga, gražu, jie pamaiviški, pikti, sarkastiški, o kartais tiesiog klastingi ir niekšiški. Reikia tikėti, kad visa turi kur kas gilesnę prasmę, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, dar daugiau – reikia tai jausti, matyti kiekviename mirksny, nes kitaip – tuštuma arba ištisinis bruzdėjimas, skuba, beprasmybė. (P, 332).

Subjektas išlaisvina sąmonę iš užkonservuoto sąmoningumo, jis dekonstruoja kolektyvinės tiesos totalybę reflektuodamas atskirų individų svarbą, tačiau tokios refleksijos dar neranda personalizuotos kalbos formų. Pretenzijos būti individu, turinčiu savo kalbą, baigiasi kapituliacija prieš tiesą konservuojančių kolektyvinių kalbinių formų diktatūrą: „Tiesiog depresija jį apimdavo rašant atpasakojimus bei temas, galvojant, ar taisyklinga žodžių tvarka, ar vietoje padėjo tašką, lipdant prie daiktavardžių epitetus, ieškant liaudiškų vaizdingų veiksmažodžių [...]“ (P, 329)

Individualizuotos prasmės kūrimas imamas artikuliuoti kaip agoniškas savęs vertimas fikcija, kontroliuojama šaltų ir abstrakčių tarpininkų – gramatikos ir logikos, užšaldančių iš *neatmenamų laikų* sklindančios tiesos šaltinį, nuo kurio buvo nusigręžta, pareiškus pretenzijas į galią tą tiesą suvokti, analizuoti ir skleisti: „Kartais mano mintys bei žodžiai – kaip aš pats, kaip mes, stumdosi, grūdasi, tokie nekantrūs, kupini savimeilės... Manai, labai man rūpi tiesa? – šneka Juozas. – Ginčydamasis aš ne tiek tiesos ieškau, kiek noriu pasirodyti, kaip daug suprantu, koks esu protingas. Tai bjauru.“ (P, 343)

Individuacijos proceso varomas *rašymas* atsitrenkia į stiprią kolektyvinės sąmonės cenzūrą ir, hibridiškai susijungęs su kolektyvinėmis kalbinėmis formomis, virsta frustraciją bylojančia depresyvaus subjekto saviterapija. Subjektas virsta šizofrenišku atskalūnu, persmelktu vienovės su aplinka ir kitais ilgesio: „Ažuolus reikia šnekinti paprastai. O jie šnekindavo rinktiniais žodžiais, ne, ne šnekino, o nėrėsi iš kailio, kaip čia kuo išpūdingiau aiktelėti, kaip kažką didinga patirti. Todėl kiek pasisukalioję dūlindavo galvas nuleidę, lyg kieno suniekinti ar išbarti“ (P, 388).

Pirmoje *Priešaušrio vieškelių* dalyje visi subjektai, sąmoningai išskiriantys save iš bendruomenės, signifikuojami frustraciją ir vienatvę pulsuojančia kalba. Vygandas Mildžius, neiškentęs vidinės tuštumos, galiausiai nusižudo. Juozas Daukintis vis blaškosi diskutuodamas su savimi ir draugu Albinu. Nors ankstesniame skyriuje matėme, kad Kristupas Daukintis yra įtraukiamas į kolektyvinį kūną, bet jis taip pat paženklinamas šiuo susvetimėjimo ženklu:

Tiek laiko, kaip auga tas Daukinčių giminės medis ir barsto sėklas. Tik netoli tos sėklos tenukrisdavo. Čia Daukinčiai gimdavo, čia ir mirdavo, kol atėjo jisai, Kristupas, klajūnas, toliausia nuo savo giminės atsiklūvęs. Kristupas, vienintelis iš jų visų nei velnio, nei dievo nebetikintis, nepalaimintas, svetimas, skausmo gelijama širdimi, kurios dar niekas nėra išgirdęs. (P, 209)

Visiškai pagrįstai galima kalbėti apie pilnutinės inividuacijos nepatyrusios sąmonės subjektą, kuris įsikūnija skirtinguose Mildžiaus, Kristupo ir Juozo Daukinčių personažuose. Tai šizofreniška sąmonė, nes ji aktyviai organizuoja *rašymą* taip, kad kolektyvinis sąmoningumas iškiltų kaip represinis mechanizmas, eliminuojantis kolektyvo nustatytų normų neatitinkantį individualumą; tačiau kartu ši sąmonė tarsi nekenčia pati savęs už tai, kad nutraukia ryšius su neatmenamais laikais įsteigta ir per amžius puoselėta tvarka.

Taigi *Priešaušrio vieškeliuose* modernus *rašymas* reiškiasi kaip mąstymo išlaisvinimas iš kolektyvinio sąmoningumo inercijos. Tiesos ir būties apmąstymo veiksmas implikuoja suaktyvėjusią, kvestionuoti gebančią subjektyvią sąmonę, tačiau toliau nei abstrakti mąstymo procedūra nežengiama: autorius dar nesugeba sutramdyti ženklų sąmoningai susikurtomis kalbinėmis formomis, jis dar neturi ir savo kūno, todėl neįstengia mąstymo sujungti su pojūčių ir biologijos energija ir tą sąjungį paversti patirties heterogeniškumą atliepiančia kalba. Autorius yra ištrūkęs iš agrarinės-kolektyvinės sanklodos įsteigto sąmoningumo ribų, bet geba disponuoti tik tos sanklodos įsteigta kalba, todėl, išardžius kolektyvinės tiesos mitą, išsigąstama sukeldo ženklų šėlsmo ir *rašymas* nukreipiamas prastos vienovės ilgesiui signifikuoti.

Išvados

Broniaus Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliai* turėtų būti suvokiamas platesniame kontekste nei asmens egzistencinio tapsmo vaizdavimas. Žinoma, straipsnyje pasiūlyta romano pirmosios dalies analizė gali būti demaskuota paprasta įžvalga: tapatindami personažus su rašytoju, parašiusiu šį kūrinį, jūs visą romaną, vaizduojantį tapatybės paieškų procesą, paverčiate kažkokiu mistišku ženklu, rodančiu Radzevičiaus užstrigimą kolektyvinės kalbos formose. Kontrarargumentas būtų toks: o kaip paaiškinti antrąją romano dalį, kur „subrendusios asmenybės“ iš vienovės ilgesio inercijos taip ir neišlaisvina, o tik suintensyvina kalbos problemą?

Priešaušrio vieškeliai – bene pirmasis lietuvių prozos kūrinys, kuriame ima reikštis Barthes'o nurodyta *rašymo* dviprasmybė, lietuviškajame kontekste išryškėjusi ėmus nykti kolektyvinį sąmoningumą palaikiusiai agrarinei sanklodai.

Radzevičius ateina iš šios sanklodos, tad neišvengiamai jo romanas yra formuojamas iš sakininės tradicijos paveldėtų kolektyvinių sąmoningumą sergstinčių kalbos formų. Tai lemia homogenizuojančią rašymo funkciją, realizuojamą *pasakotojo* figūra.

Nors įprastai agrarinės sanklodos nykimas reprezentuojamas vertybinės degradacijos forma (Juozo Apučio, Romualdo Granausko proza), Radzevičiaus romane daug svarbesnis individuacijos proceso vaizdavimas. Orientacija į individą, kuris ne tik tapatinasi su kolektyvine būtimi, bet ir siekia atrasti savos būties individualumą (Vygandas Mildžius, Juozas ir Kristupas Daukinčiai), implikuoja sąmoningą subjektą ir suaktyvėjusią antrąją *rašymo* funkciją – signifikuoti patirties heterogeniškumą. Kolektyvinė sąmonė praranda absoliutumą, iš jos ištraukiama individuali patirtis, stojama akistaton prieš jos anonimiškumą ir ieškoma kalbos tai patirčiai individualizuoti. Subjektas save ima konstruoti pagal patirties ir kalbos sąskambius (Vygandas Mildžius ir Juozas Daukintis vis ieško kalbos, kuri atlieptų jų pojūčius ir įspūdžius) – lietuvių literatūroje bene pirmą kartą ima dominuoti ne būties reprezentavimo, bet kalbos problema. Ir tik dėl individuacijos procesą stabdančios ir tradicinių mentalumo formų (vertybinių orientacijų, amžinųjų idėjų) ieškančios kolektyvinės sąmonės cenzūros *rašymas* negali prasiveržti visa savo neišsemiama įvairove (Vygandas Mildžius prabyla *mes* vardu, Juozas Daukintis nuolat priekaištauja sau, kad atitolo nuo „gyvenimo konkretybės“). Bet lūžis jau įvykęs: klasikinė vienovė suaižėjusi, subjektas susidvejinęs, o *rašymas* tapęs šizofrenišku ir išskaidytu.

Taigi nors Radzevičiaus romane kalba iki patirties daugiabalsiškumo neišlaisvinama, romanas yra lūžio ženklas, suponuojantis, kad ir lietuvių literatūroje esmine problema tampa *rašymas*, kuris paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais įvairiais pavidalais suklesti Ričardo Gavelio, Jurgio Kunčino ir kitų modernistų prozoje.

The Relationship Between *Saying* and *Writing* in Part One of Bronius Radzevičius' Novel *Priešaušrio vieškeliai* (Highroads Before Dawn)

S u m m a r y

The author of this article analyzes Bronius Radzevičius' novel *Priešaušrio vieškeliai* (Highroads Before Dawn) as an integrated field of interplay between spoken and written traditions. Drawing on Roland Barthes' concept of *écriture* as well as studies in oral tradition, he presents Radzevičius' novel as one of the first substantial Lithuanian prose works that make it possible to speak about writing in a Barthesian way. In his article the author distinguishes between two functions of writing: the first consists of the universalization of language and the establishment of collective consciousness, the second of the individualization of language and the establishment of the subject as a distinct psychophysical totality. He relates the first to the spoken tradition's characteristics of preserving and unifying systems of meaning, and the second to Julia Kristeva's postulate about heteroglossia. The first function manifests itself through the figure of the narrator, which is controlled by a consciousness established by an agrarian model of organisation. It presents the subject as an individual enveloped by collective consciousness and living in harmony with his or her environment and community. In the novel, the second function of writing begins as the individual's, as a separate microcosm's, self-reflection and intensifies as the individual begins to doubt the power of language to represent experience and reality. In his analysis of shifting writing strategies in the text, the author of the article highlights the discursive battle between collective and individual consciousness. Despite the increasing presence of heterogeneity in Radzevičius' novel, collective forms of language remain the dominating possibility of individual self-actualization. On the other hand, the emergence of a split, schizophrenic subject suggests that modern signs of writing diversity are beginning to appear in traditional Lithuanian prose.

Keywords: Bronius Radzevičius, writing, spoken tradition, heterogeneous representations, collective consciousness, the schizophrenic subject.
